

Ewa Rogowska-Cybulska
Uniwersytet Gdański, Gdańsk
rogoewa@wp.pl

O SPOSOBACH TWORZENIA NAZW MIEJSCOWOŚCI W ŚWIETLE ETYMOLOGII LUDOWEJ

Słowa kluczowe: etymologia ludowa, nazwy miejscowości, klasyfikacja strukturalna toponimów

Keywords: folk etymology, place names, structural classification of toponyms

Etymologia ludowa¹, zwłaszcza etymologia ludowa toponimów², rozumiana jako „błędne, sprzeczne z dokumentacją językoznawczą wyjaśnienie pochodzenia okreś-

-
- 1 Zwana też asocjacyjną, fantazyjną, folklorystyczną, naiwną, nienaukową, potoczną i synchroniczną, a także pseudoetymologią i reinterpretacją etymologiczną (Cienkowski 1972; Michow 2008; Zierhofferowa, Zierhoffer 2012). W niniejszym artykule wyrażen tych używam zamiennie.
 - 2 W odniesieniu do toponimów etymologia nienaukowa jest zjawiskiem skalarnym (por. Rogowska-Cybulska 2013), obejmuje ona bowiem zarówno zmiany motywacyjne polegające „na kojarzeniu jakiegoś wyrazu z innym, podobnie brzmiącym, ale nie pozostającym w żadnym związku pochodzeniowym z danym wyrazem” (Dąbrowska 1998: 29), jak i remotywizacje zachowujące pewien – mniej lub bardziej odległy – związek genetyczny z motywacją pierwotną. Słabszy związek genetyczny między reetymologizowanym toponimem a jego wtórnym wyrazem podstawowym występuje w wypadku remotywizacji zachodzących w obrębie tego samego gniazda słowotwórczego (przykładem jest toponim *Częstochowa*, w którym i etymologia ludowa, i naukowa wyodrębniają rdzeń *częst-* – według tej pierwszej przeniesiony wprost z przysłowka *często*, według drugiej – z antroponimu *Częstoch*, pochodzącego od imienia typu *Częst-o-sław*), natomiast silniejszy w sytuacji, gdy zmienia się tylko wykładnia semantyczna reetymologizowanego toponimu, a jego podstawa motywacyjna pozostaje ta sama (przykładem jest toponim *Kraków*, wprowadzany przez jedną z etymologii naukowych od antroponimu *Krak*, stanowiącego podstawę tej

lonego wyrazu [...]” (Kostkiewiczowa 1988: 132), stanowi – jak zauważa Małgorzata Brzozowska – „zapis potocznej świadomości językowej, świadomości rządzącej się innymi celami i zasadami niż myślenie naukowe” (Brzozowska 2009: 120). Ludowi reinterpetatorzy nazw miejscowych skupiają się jednak raczej na objaśnianiu okoliczności powstania danej nazwy i jej „pierwotnej” semantyki, pomijają natomiast milczeniem formalną stronę procesu derywacji. Elżbieta Michow komentuje to następująco:

Etymologie ludowe w pewien sposób wyznaczają granice percepcji językowej użytkownika nazwy i pozwalają poznać jego świadomość językową, [...] zazwyczaj niezbyt wysoką w aspekcie formalno-gramatycznym. Hobbystów etymologów z reguły cechuje niebywała fantazja, a ponieważ na ogół nie odróżniają znaczeń i form wyrazowych, tworzą w konsekwencji niewyraźne i dwuznaczne pod względem znaczeniowym i formalnym modele niby-onomastyczne (Michow 2008: 154).

Mimo to obserwacja odpowiednio dużego zbioru³ etymologii ludowych pozwala – na podstawie porównania reetymologizowanych toponimów i ich rzekomych podstaw onomazjologicznych – dokonać pewnych uogólnień dotyczących świadomości potocznych reinterpetatorów również w zakresie formalnych sposobów tworzenia nazw miejscowych.

Otóż zestawienie nazw miejscowych poddanych etymologiom ludowym oraz wyrazów lub wyrażań przyjętych jako podstawy derywacyjne tych nazw prowadzi do wniosku, że opierając się na etymologii ludowej, można wśród polskich toponimów wyróżnić w zasadzie podobne typy strukturalne nazw miejscowych co w wypadku etymologii naukowej: nazwy prymarne, sekundarne i złożone (Rospond 1957). Tylko wyjątkowo reetymologizowanych toponimów nie da się włączyć do żadnego z tych typów.

1. Nazwy prymarne. Wśród nazw prymarnych można wyodrębnić dwie podgrupy. Jedną tworzą toponimy pochodzące według etymologii ludowej od tego samego wyrazu, od którego wywodzą je onomaści, drugą zaś – toponimy motywowane przez ludowych reinterpetatorów innymi wyrazami, niż czyni to etymologia naukowa. Przykładem pierwszej sytuacji jest *Kowal* (woj. kujawsko-pomorskie, pow. włocławski), pierwotnie *Kowale* – nazwa służebna od rzeczownika *kowal* (Rospond 1984: 162), wtórnie objaśniana jako nazwa pamiątkowa, ale też od rzeczownika *kowal*, por.:

Stare ludowe podania mówią, że Kazimierz Wielki urodził się w domu **kowala** i stąd na pamiątkę tego faktu miała powstać nazwa miasta (on-line: mlewandowski.pl/gniazdo_kowal.html; dostęp 11 XI 2012).

nazwy również według etymologii ludowej, ale tylko etymologia ludowa widzi w Kraku pogromcę smoka).

- 3 Cytowane w niniejszym artykule etymologie ludowe wybrałam spośród ponad 600 pseudetymologii polskich toponimów, które wyekscerpowałam z Internetu, ankiet przeprowadzonych wśród młodzieży, antologii podań ludowych i przewodników turystycznych, publikacji naukowych i popularnonaukowych (zwłaszcza o tematyce regionalnej), a także z innych przypadkowych źródeł.

Podobnie toponim *Jamy* (woj. podkarpackie, pow. mielecki) w świetle obu etymologii – naukowej (NMP IV: 50) i asocjacyjnej – powstał od rzeczownika *jama*, por.:

Według legendy nazwa *Jamy* pochodzi od okrzyku, jaki wydał właściciel ziem, gdy jego koń wpadł w lisie **jamy** (on-line: wadowicegorne.pl/new/jamy.html; dostęp 20 XII 2014).

Do nazw miejscowych, które według etymologii potocznej mają pochodzić od innych wyrazów niż według etymologii naukowej, należą przede wszystkim nazwy wyprowadzane od podstaw homonimicznych wobec swych pierwotnych podstaw motywacyjnych. Sytuację taką reprezentuje toponim *Siwki* (woj. podlaskie, pow. kolneński), przez onomastów wywodzony od nazwy osobowej **Siwek* (Zierhoffer 1957: 334), a przez etymologów ludowych – od apelatywu *siwek* ‘siwy koń’, por.:

Nazwa od siwych koni, które kiedyś tam głównie hodowano (odpowiedź ankietowa, II LO w Łomży).

Relacja częściowej homonimii między rzeczywistym a rzekomym wyrazem podstawowym reetymologizowanego toponimu zachodzi natomiast w przypadku nazwy miejscowej *Cedry* (woj. podlaskie, pow. kolneński), naprawdę motywowanej przez antroponim *C(z)edrol/Ceder*, tj. *Teodor* (Zierhoffer 1957: 129), a w świetle potocznej etymologii – przez apelatyw *cedr* ‘drzewo egzotyczne’, por.:

Wcześniej na terenie, na którym obecnie znajduje się ta miejscowość, rosły drzewa cedrowe (odpowiedź ankietowa, II LO w Łomży).

Inną przyczyną powoływania przez etymologię asocjacyjną wyrazu niebędącego prawdziwą podstawą onomazjologiczną reetymologizowanego toponimu jest bagatelizowanie przez ludowych reinterpreteratorów różnic fonetycznych w uwzględnianych słowach. Z tego powodu na przykład w roli wyrazu podstawowego toponimu *Piekary* (Śląskie) etymologia ludowa zamiast rzeczownika *piekarz* (Malec 2003: 189) obsadza jego paronim *pieczara* ‘jama będąca pozostałością po pracach górniczych’, por.:

Trzecia legenda podaje, że nazwa *Piekary* wywodzi się od pieczar, których dość duża liczba znajdowała się na okolicznych terenach. Pieczary, to pozostałości po pracach górniczych na tym terenie, eksploatacji w XII wieku rud żelaza lub srebra (on-line: piekaryslaskie.com.pl/p,s,434571.html; dostęp 11 XI 2012).

Takie ignorowanie różnic brzmieniowych występuje zwłaszcza wtedy, gdy rzeczywisty wyraz podstawowy danego toponimu ma charakter historyczny lub gwarowy. Pierwszy przypadek zachodzi w podstawie toponimu *Ligota* (woj. opolskie, pow. opolski), czyli w rzeczowniku *lgota* ‘wolnizna podatkowa’ (Rospond 1984: 62), zamienionym przez ludowych etymologów na lepiej znaną *lichotę* ‘rzecz lichą’, por.:

Podanie mówi, że nazwa ta powstała, kiedy hrabia Prószkowski błąkał się ze swoim wojskiem przez leśne knieje i napotkał biedną miejscowość. Miał wtedy wypowiedzieć *jaka to lichota* i tak miejsce to zostało wg podania nazwane Ligotą (on-line: ligockie-wrzosy.art.pl/index.php/historia-informacje; dostęp 11 XI 2012).

Przykładem gwaryzmu zastąpionego ogólnopolskim paronimem jest natomiast *śmigiel* ‘szczebel nieokrągły w drabinie wozu’, od którego powstała pośrednio (Rospond 1984: 387) – poprzez antroponim *Śmigiel* – nazwa miasta *Śmigiel* (woj. wielkopolskie, pow. kościański), przez etymologię ludową wyprowadzana od rzeczownika *śmigło* ‘część wiatraka’, por.:

Śmigiel bowiem należał do miasteczek bogatych, a okolice obfitowały w żyzne grunta, na których podobno stało aż 99 wiatraków. Od *śmigiel* owych wiatraków wywodzić się ma nawet, wedle podania, nazwa miasteczka (on-line: polskiecedry.com/58/58_8_9.htm; dostęp 11 XI 2012).

Niekiedy jednak, dla zmniejszenia różnicy fonetycznej między reetymologizowanym toponimem a proponowaną dla niego podstawą, etymologowie amatorzy przekształcają formę wyrazu podstawowego tak, by uczynić ją bliższą toponimowi i w rezultacie tworzą słowo nieznanе ogólnej polszczyźnie. Na przykład nazwa miejscowa *Wizna* (woj. podlaskie, pow. łomżyński), prawdopodobnie pochodząca od staropruskiego słowa *wizene* ‘trawa’ (Rospond 1984: 429), to dla Zygmunta Glogera pierwotna *wyźnia* ‘wyżyna’, por.:

Za doby Piastów, Mazowszanie tutejsi, granicząc z dziewczemі puszciami Podlasia, w których tylko dziki zwier miał swoje legowiska lub Jadźwing łupieżca podkładał się z północy, zabezpieczali swoją ziemię budowaniem warownych zamków, czyli „grodów”, po których dotąd pozostały potężne usypiska. Główne z nich, jakby stolica tych ziem, znajduje się przy miasteczku Wiznie, na panującej nad Narwią „wyżynie”, czyli „wyźni”, od której i nazwa tego grodu (Wizna) wzięła początek (Gloger 1903: 216).

Wśród toponimów, które w świetle etymologii ludowej należałoby włączyć do nazw prymarnych, znajdują się także nazwy miejscowe wywodzone od różnych części mowy. Na przykład *Zakopane*, w rzeczywistości derywowane od wyrażenia przymkowego *za kopanem* ‘za wykarczowanym polem’ (Malec 2003: 272), według ludowych etymologów powstało od imiesłowu *zakopany* ‘zagrzebany’, por.:

Zakopane zawsze było pod śniegiem ukryte i stąd wzięło swoją nazwę (on-line: wloski.ang.pl/forum/inne/174284; dostęp 11 XI 2012).

Jeśli jednak nazwy odimiesłowowe są znane również onomastycznym klasyfikacjom nazw miejscowych, to tylko wśród etymologii ludowych znajdziemy nazwy prymarne wyprowadzane wprost od form osobowych czasowników. Należy do nich między innymi *Niepiekła* (woj. mazowieckie, pow. płoński), utworzona od antroponimu *Niepiekło* (NMP VII: 424), a reinterpretowana jako równa formie 3 os. lp. cz. przesz. r. ż., *nie piekła*, por.:

Jak podaje miejscowa legenda, Ewa i Adam mieli zatrzymać się również w małej wiosce, która nazwę swą *Niepiekła* zawdzięcza stwierdzeniu jednej z ówczesnych mieszkanki, która odmówiła chleba wędrowcom tłumacząc – „jeszczem **nie piekła**” (on-line: powiat-plonski.pl/ziemiaplonska/zaluski.html; dostęp 11 XI 2012).

Inny przykład takiej osobliwej nazwy prymarnej stanowi toponim *Wdzydze* (woj. pomorskie, pow. kościerski), pochodzący od hydronimu *Wda*, a przez ludowych reinterpreterów opisywany jako zakrzepła forma 1 os. lp. cz. ter. czasownika *widzieć*, por.:

Byłem na obozie studenckim na Kaszubach, we Wdzydzech, których nazwa bierze się od rzeki Wdy. Zapytaliśmy napotkanego Kaszuba o to, skąd się te „Wdzydze” wywodzą. „Ło – mówi – to bardzo proste. Widzicie tu tako górka jest i tu dom, no temu taki rycerz zjeżdżał ze swoimi giermkami i jeden z nich powiedział: »Panie, widzisz pan tamte miejscowość w dole?«, na co on odpowiedział »**Widzę**«, i tak powstały Wdzydze” (Miodek 2014: 23).

2. Nazwy sekundarne. Jak zauważa Michow, „pseudoetymologie zazwyczaj nie uściślają struktury nazwy, dąży się w nich do odsłonięcia nie tyle bezpośredniej podstawy, co rdzenia” (Michow 2008: 155). W efekcie w wielu potocznych etymologiach można zaobserwować tendencję do pozostawiania poza objaśnieniami segmentów fonetycznych dłuższych od zawartego w danej nazwie przyrostka słowotwórczego.

Naiwni etymologowie często podają przy tym faktyczny rdzeń reinterretowanej nazwy miejscowej, nie uwzględniając jednak tego, że został on w niej słowotwórczo rozwinięty. Przykładem może być toponim *Krążkowy* (woj. wielkopolskie, pow. kępiński), utworzony od antroponimu *Krążek* (NMP V: 303), a wtórnie wywodzony od apelatywu *krąg*, por.:

Legenda wyjaśniająca nazwę *Krążkowy* mówi o tym, że gdy mieszkańcy wioski, obawiając się kolejnej epidemii cholery, modlili się żarliwie o ochronę i opiekę, wówczas ukazała się im św. Łucja, w innych podaniach św. Rozalia, która nakazała, aby dwaj urodzeni równocześnie synowie w zaprzęgu z dwoma wołami pługiem zaorali koło – **krąg** wokół wioski, a zaraza ich nie dosięgnie (on-line: um.kepno.pl/pl/gmina-kepno/stolectwa-i-osiedla; dostęp 11 XI 2012).

Jednak co najmniej równie często „rdzeń” wydzielany w trakcie reinterretacji morfologicznej nie jest tożsamy z rdzeniem wyodrębnianym przez onomastów, czego przykładem może być toponim *Jaryszów* (woj. opolskie, pow. strzelecki), faktycznie pochodzący od nazwy osobowej *Jar(z)ysz*, zawierającej rdzeń *jar-* ‘silny’ (NMP IV: 106–107), a wtórnie wyprowadzany od apelatywu *jar* ‘wąwóz’, por.:

[...] według niektórych mieszkańców wsi nazwa miejscowości pochodzi od ukształtowania terenu, który jest nierówny, bagnisty z licznymi **jarami** (on-line: wodip.opole.pl/opolszczyzna/gminy/ujazd/g_ujazd/historiawsie.htm; dostęp 11 XI 2012).

Ów segment fonetyczny pomijany w procesie reetymologizacji bywa niekiedy równy brzmieniowo popularnym sufiksom, zwłaszcza sufiksowi *-k-*, jak w przypadku toponimu (*Stare*) *Siołkowice* (woj. opolskie, pow. opolski), faktycznie utworzonemu od antroponimu *Siodłk* (Sochacka 2007: 31), a zdaniem pseudoetymologów pochodzącemu od gwarowego czasownika *siołć* ‘siać’, por.:

Według lokalnych legend natomiast, nazwa pochodzi od czasownika „**siać**” (gwar. „**siołć**”) (on-line: gazetasołecka.pl/soltys-miesiaca; dostęp 20 XII 2014).

W wielu przypadkach granice wtórnego podziału morfologicznego przebiegają zupełnie inaczej, niż opisują to onomaści. Jest tak między innymi w jednej z etymologii ludowych toponimu *Chrzelice* (woj. opolskie, pow. prudnicki), który pochodzi prawdopodobnie od nazwy osobowej *Chorzela* (NMP II: 100), a w którym ludowi etymologowie rozpoznają segment *krze* (i w konsekwencji segment *-lice?*), por.:

Trzecia natomiast, według mieszkańców wywodzi nazwę wsi od słowa **krzewy** (*krze, krzy, krzew, – Krzelice*), które gęsto kiedyś porastały okolice wioski, głównie jednak brzegi okalających ją stawów (on-line: chrzelice.pl/nazwa_wsi.php; dostęp 11 XI 2012).

Mimo tendencji do wyodrębniania w reetymologizowanych toponimach tylko ich wtórnego „rdzenia” często po porównaniu formy danego toponimu i formy jego rzekomego wyrazu podstawowego można jednak w strukturze tej nazwy miejscowej wydzielić rzeczywisty przyrostek. Dotyczy to zwłaszcza sufiksów o największej frekwencji w polskich nazwach miejscowych, przede wszystkim sufiksu *-ów*. Ujawnia się on nie tylko w nazwie *Kraków*, motywowanej w świetle etymologii ludowej przez antroponim *Krak*, od którego wywodzi go również większość etymologii naukowych (Malec 2003: 131), ale także w wielu toponimach, które według ludowych etymologów powstały od innych podstaw, niż podają onomaści. Przyrostek ten występuje na przykład w nazwie *Ostrzeszów* (woj. wielkopolskie), wyprowadzanej od czasownika *ostrzec* zamiast od antroponimu *Ostrzesz* (Rospond 1984: 276), por.:

Książę sowicie wynagrodził karczmarza, a na pamiątkę **ostrzeżenia** przed niebezpieczeństwem zadeklarował wybudowanie grodu książęcego o nazwie *Ostrzeszów* [...] (on-line: ostrzeszow.pl/asp/pl_start.asp?typ=14&menu=74&strona=1; dostęp 11 XI 2012).

Znajdziemy go również w nazwie *Zabierzów* (woj. małopolskie, pow. krakowski), pochodzącej ponoć nie od antroponimu *Zabirz* (Rospond 1984: 441), lecz od czasownika *zabierać*, por.:

Zabierzów Bocheński – nazwa powstała od tego że Wisła raz na jakiś czas ‘**zabierała**’ trochę łądu. A Bocheński, bo blisko Bochni (on-line: historycy.org/index.php?showtopic=8259&st=15; dostęp 11 XI 2012).

Z wielu etymologii ludowych można też wyabstrahować popularny w polskich toponimach przyrostek *-no*. Zawiera go w świetle pseudoetymologii nazwa *Deszno* (woj. podkarpackie, pow. krośnieński), pochodząca od psł. **dušbnъ* lub **dъchъ*, **duch* (NMP II: 319), a remotywowana rzeczownikiem *deska*, por.:

Podobnie nazwa *Deszno* ma ponoć oznaczać osadę zbudowaną z **desek**, ale wieleset lat temu, kiedy się ukształtowała, nie było ani możliwości, ani potrzeby używania takiego budulca (Luboński 2012: 114).

Pojawia się on także w toponimie *Kolno* (woj. podlaskie), który miał powstać nie od *kól* ‘kół, pał’ (Malec 2003: 126), lecz od *koło* ‘figura geometryczna’, por.:

Początkowo miasto miało kształt koła. Osada była rozmieszczona w ten sposób, że większość domów znajdowała się w centrum koła i granice miasta przypominały koło (odpowiedź ankietowa, II LO w Łomży).

Wiele etymologii ludowych „zostawia miejsce” również dla przyrostka *-sk*, czego przykładem jest jedna z pseudoetymologii *Gdańska*, wywodząca tę nazwę nie od ps. podstawy **gъd-*, lecz od wyrażenia przyimkowego *k’Danii* – jako ‘miejsca zwróconego ku Danii’ (Rospond 1984: 87).

Z potocznych etymologii nazw miejscowych da się także wyodrębnić przyrostki bardziej znane ze słowotwórstwa apelatywów niż toponimów, na przykład przyrostek *-ec*, obecny rzekomo w toponimie *Żywiec* (woj. śląskie), ze względu na wywodzenie go od nazwy pogańskiej bogini *Żywii* zamiast apelatywu *żywiec* ‘żywopełot’ (Rospond 1984: 463), por.:

Niektórzy twierdzą, że nazwa *Żywiec* pochodzi od pogańskiej bogini **Żywii**, której świątynia miała jakoby znajdować się w okolicy dzisiejszego miasta (on-line: historycy.org/index.php?showtopic=8259&st=120; dostęp 11 XI 2012).

Wśród toponimów, które w świetle ich pseudoetymologii należałoby zaliczyć do nazw sekundarnych, oprócz derywatów sufiksalnych, włączonych do tej grupy na skutek pomijania w objaśnieniach pseudoetymologicznych określonych segmentów brzmieniowych, można również znaleźć derywaty paradygmatyczne. Należy do nich między innymi toponim *Brychy* (woj. podlaskie, pow. grajewski), według onomastów utworzony od nazwy osobowej *Brych* (Zierhoffer 1957: 123), a według etymologii ludowej – od czasownika *brychać*, czyli od *brychania* ‘prychania’ koni (Liniewicz 2005: 27). Niektóre poddane reetymologizacji toponimy trzeba by też interpretować jako derywaty paradygmatyczne z ucięciem. Jako przykład można tu przywołać toponim *(Stara) Kubra*, powstały od nazwy rzecznej *Kubra* (Zierhoffer 1957: 233), a reinterpretowany jako pochodzący „od nazwiska dziedzica Kuberskiego” (Liniewicz 2005: 26).

3. Nazwy komponowane. W etymologiach ludowych polskich toponimów można też zaobserwować tendencję przeciwną do objaśniania tylko ich „rdzenia”, mianowicie tendencję do reinterpretowania pewnych przyrostków toponimicznych jako pełnych wyrazów, w rezultacie czego zawierające je toponimy są opisywane jako nazwy złożone. Dotyczy to przede wszystkim sufiksu *-ewo* lub jego równobrzmiącego wygłosowego segmentu fonetycznego o innej genezie, objaśnianego w licznych podaniach etymologicznych jako wołacz imienia *Ewa* (por. Rogowska-Cybulska 2012). Sytuacja taka zachodzi między innymi w podaniu dotyczącym toponimu *Grajewo* (woj. podlaskie), według onomastów wywodzącego się od bałtyckiej nazwy jeziora *Graywy* (Malec 2003: 91), a według etymologów ludowych – od zdania *Graj, Ewo*, por.:

Kiedy Adam i Ewa wędrowali po świecie, zatrzymali się na odpoczynek. Wtedy Adam poprosił Ewę, by coś zagrała i powiedział: „graj Ewo”. W tym miejscu powstało *Grajewo* (Liniewicz 2005: 25).

Również sufiks *-nica* bywa przez potocznych etymologów utożsamiany z samodzielnym wyrazem, mianowicie z zaimkiem *nic*, na przykład w toponimie *Trzebnica* (woj. dolnośląskie), rzekomo pochodzącym nie od *trzebić* (Rospond 1984: 401), lecz od wyrażenia (*nie*) *trzeba nic*, por.:

Dруга legenda mówi o tym, że kiedy Św. Jadwiga wraz z mężem Henrykiem Brodatym kończyli budowę kościoła, pewien kupiec podszedł do Św. Jadwigi i zapytał się, czy czegoś jeszcze brakuje. Św. Jadwiga odpowiedziała słowami „**trzeba**” i „**nic**” (Pisarczyk 2010: 70).

Podobnie w sufiksie *-owiec* ludowi reinterpretatorzy widzą formę leksemu *owca*, czego przykładem jest pseudoetymologia toponimu *Jaroszowiec* (woj. małopolskie, pow. olkusi), który zdaniem onomastów został sufiksalnie utworzony od antroponimu *Jarosz* (NMP IV: 103), a zdaniem naiwnych etymologów – od tegoż antroponimu *Jarosz* i rzeczownika *owce*, por.:

Według legendy nazwa *Jaroszowiec* wywodzi się od gajowego **Jarosza**, który wypasał tu **owce** (on-line: wikipedia.org/wiki/Jaroszowiec; dostęp 11 XI 2012).

Identyfikacja niektórych sufiksów toponimicznych z podobnymi do nich brzmieniowo słowami może być uznana za jedną z form ogólniejszej wśród etymologów ludowych tendencji do objęcia podstawą motywacyjną jak największej części etymologizowanego toponimu, łącznie z przyrostkiem.

Dotyczy to nawet nazw zawierających dobrze rozpoznawany przez etymologów ludowych segment *-ów*, często absorbowany przez wyrazy należące do podstawy słowotwórczej reetymologizowanych toponimów. Jednym z tych wyrazów jest czasownik *chow(ać)*, obecny między innymi we wtórnej podstawie toponimu *Częstochowa*, o pseudoetymologicznej wykładni semantycznej ‘miasto, które się często chowa

zdążającym ku niemu pielgrzymom'. Znajdziemy go także w podstawie onomazjologicznej toponimu *Borzechów* (woj. lubelskie, pow. lubelski), według onomastów pochodzącego od antroponimu *Borzech* (Rospond 1984: 36), a według etymologii ludowej – od wyrazów *bór* i *chować*, por.:

W czasie licznych wojen bór służył ludności jako schronienie przed najazdem wojsk i często się w nim chowano. W związku z tym uważano, że nazwa wsi pochodzi od boru i chowania. (on-line: borzechow.eurząd.eu/index.php?pid=16; dostęp 11 XI 2012).

Przyrostek *-ów* w pseudoetymologiach często bywa wchłaniany także przez rzeczownik *łów* (Rogowska-Cybulska 2014), jak w etymologii ludowej toponimu *Radziłów* (woj. podlaskie, pow. grajewski), nazwy dzierżawczej od antroponimu *Radził* lub *Radziła* (Rospond 1984: 323), reetymologizowanej jako 'miejsce, gdzie ludzie byli radzi łowom', por.:

„Radzi łowom” czyli zadowoleni z polowania byli mieszkańcy/myśliwi (Liniewicz 2005: 27).

Naiwni etymologowie utożsamiają też sufiks słowotwórczy *-ów* z rzeczownikową końcówką D. Im., jak w nazwie miejscowej *Żelechów* (woj. mazowieckie, pow. garwoliński), pochodzącej od antroponimu *Żelech* (Rospond 1984: 460), a wtórnie wywodzonej od wyrażenia *żał Lachów*, por.:

Istnieje także legenda przypisująca pochodzenie nazwy miasta bitwie rozegranej w tym miejscu między Polanami a Jaćwingami. Bitwę przegrali Polanie, skąd miał się wziąć zwrot *żał Lachów*, a stąd powstać nazwa *Żelechów* (on-line: wikipedia.org/wiki/Żelechów; dostęp 20 XII 2014).

Tendencja do wskazania w reetymologizowanym toponimie jak najdłuższej podstawy słowotwórczej ujawnia się też w różnych niepowtarzalnych kontekstach morfologiczno-fonetycznych. Przykładem takiego przypadkowego układu brzmieniowego o dużym potencjale reetymologizacyjnym jest toponim *Tuszyn* (woj. łódzkie, pow. łódzki wschodni), w świetle etymologii naukowej utworzony od antroponimu *Tusza* (Rospond 1984: 405), a w świetle etymologii ludowej – od okrzyku *Tu syn*, por.:

Tuszyn, od nazwiska Tusza, a nie od wykrzyknienia: **Tu syn!**, które jakoby wypowiedział Jagiełło po tym, jak odnalazł w tym miejscu zaginionego na polowaniu syna (Kotwica 2007).

Cechą charakterystyczną zbioru toponimów, które w świetle etymologii ludowej należą do nazw złożonych, jest znaczna przewaga zrostów nad złożeniami właściwymi. Jako przykład pseudoetymologicznego złożenia można przywołać nazwę miejscową *Kurozwęki* (woj. świętokrzyskie, pow. staszowski), którą naiwni etymologowie wyprowadzają nie od apelatywu *kurozwęk* 'ptasznik książęcy wabiący

ptaki naśladowaniem ich głosów' (NMP V: 493), lecz od dwu rzeczowników: *kur* 'kogut' i *dźwięki*⁴, por.:

Według legendy nazwa miejscowości Kurozwęki, czyli *Kur dźwięki* wywodzi się od koguta, którego głośnie pianie pozwoliło odnaleźć się drużynie księżęcej, zagubionej podczas polowania w okolicznych puszczech (on-line: malopolska24.pl/index.php/2013/05/palac-w-kurozwekach/; dostęp 11 XI 2012).

Zrostem jest w świetle etymologii asocjacyjnej także toponim *Lublin*, zdaniem onomastów utworzony od nazwy osobowej *Lubel* albo *Lubla* (Rospond 1984: 193), a według podania etymologicznego – od słów *lub lin*, por.

Lublin dostał swą nazwę od niezdecydowanego założyciela-rybaka, który głowił się nad złowioną rybą: karp **lub lin** (on-line: wloski.ang.pl/forum/inne/174284; dostęp 11 XI 2012).

Nośnikami etymologii ludowej toponimów reinterpretowanych jako zrosty są często podania etymologiczne wiążące z opowiadaniem zdarzeniem

[...] dość przypadkowe powiedzenia, które padły w danym miejscu (miejscowości), a które w strukturze całej sekwencji fabularnej zajmują pozycję dominującą (Brzozowska 2009: 136).

Tak jest w przypadku toponimu *Olesno* (woj. opolskie), nazwy topograficznej od rzeczownika *olcha* (Rospond 1984: 261), wtórnie motywowanej wypowiedzeniem *O, leśno*, por.:

J. Lompa uważa właśnie, że „Polska nazwa Olesno ma mieć źródło w tym, że księżęta przy założeniu miasta, dziwiąc się nad leśnymi okolicami, mówili „**O leśno**” (Cichoń, *Legandy echem historii lokalnej*, on-line: olesno.pl/attachments/documents/65/legendy_65.doc; dostęp 20 XII 2014).

Szukając dla reinterpretowanych toponimów podstaw wypowiedzeniowych, potoczeni etymologowie często dopuszczają różne niezgodności fonetyczne między tymi toponimami a ich proponowanymi podstawami. W procesie wtórnej etymologizacji dochodzi na przykład do „rekonstrukcji” geminat, jak w przypadku nazwy miejscowej *Radom*, wywodzonej nie od antroponimu *Radom* (Rospond 1984: 320), lecz od fragmentu *rad dom*, zawartego w zdaniu *Rad dom bym tutaj zbudował*, por.:

Według legendy „O srebrnopiórym orle i radomskim grodzie” pewien młodzieniec trafił niesiony głodem do pięknej, zaklętej wioski. Drzewa, krzewy i rzeka szumiały

4 Pseudoetymologia toponimu *Kurozwęki* należy do podgrupy etymologii ludowych, wywodzących reetymologizowaną nazwę od wyrazów, które w świetle etymologii naukowej stanowią jej pośrednią podstawę motywacyjną (tu: *Kurozwęki* < *kurozwek* < *kur*, *dźwięk*). Na uwagę zasługuje formalnie poprawna rekonstrukcja obu rdzeni.

jakby chcąc coś mu powiedzieć. Oczarowany tym pięknym wypowiedział „**Rad dom** bym tutaj zbudował”. To odczarowało wioskę. Jej mieszkańcy ugościli młodzieńca, a na tamtym miejscu wybudowano gród „Radom” (on-line: slizg.eu/forum/viewtopic.php?f=11&t=22919&view=next; dostęp 11 XI 2012).

Podobna sytuacja zachodzi również w przypadku toponimu *Puławy*, objaśnianego nie jako pierwotne *Poławy* (*po-ławy*), od apelatywu *ława* ‘przejście przez ławicę piaskową na rzece’ (Rospond 1984: 315), lecz jako zrost wyrażenia *pół ławy*, por.:

Według legendy nazwa Puławy powstała, gdy pod ciężarem Zawiszy Czarnego pękła w karczmie ława. Ludzie wybuchnęli śmiechem, a rycerz zaklął: „A niech to będą **pół ławy**” (on-line: money.pl/gospodarka/regiony-polski/lubelskie/artukul/polskie;ateny,253,0,320253.html; dostęp 11 XI 2012).

Naiwni etymologowie chętnie „odtworzą” też rzekome haplogogie, jak w nazwie *Kuryły* (woj. podlaskie, pow. białostocki), którą tłumaczą jako powstałą nie od antroponimu *Kuryło* (NMP V: 497), lecz od wyrażenia *kury ryły*, por.:

Mieszkańcy nazwali swoją miejscowość ‘Kuryły’. Ta nazwa wywodzi się od kur oraz ich szkodliwej działalności – „rycia” ziemi (*Nowe legendy gminy Michałowo*, on-line: spmi.chalowo.pl/pliki/gimnazj/prace/jezpols/.../Nowe_legandy.doc; dostęp 20 XII 2014).

W reinterpretowanych toponimach mają również zachodzić liczne kontaminacje, czego przykładem jest nazwa *Jeleśnia* (woj. śląskie, pow. żywiecki), według etymologii naukowej pochodząca od rzeczownika *jelcha* ‘olcha’ (Rospond 1984: 126), a według etymologii ludowej – od wyrażenia *jelenie łśniące*, por.:

Jeleśnia nazywana od **jeleni łśniących**, które tam na paszę schadzały się i często ich tam łowiono, gdy przedtem były lasy... (on-line: zywiecczyzna.pl/jelesnia/szczegoly.php?3272; dostęp 11 XI 2012).

Punktem wyjścia procesów „fonetycznych” towarzyszących powstaniu reetymologizowanego toponimu bywa także jego postać pisana, jak w jednej z pseudoetymologii toponimu *Warszawa*, wyprowadzającej tę nazwę nie od imienia *Warsz* (Rospond 1984: 414), lecz od zdania *Warz, Sawo*, por.:

Inna wersja mówi o tym, że mogła się ona wziąć z okrzyku *Warz, Sawo!* (czyli ‘gotuj dla nas, Sawo’), którym wracając z wyprawy, bracia flisacy witali siostrę, prosząc ją o to, by za chwilę podała im gorący posiłek (*Warz, Sawo = Warszawa*, a potem po przestawieniu głosek z i s *Warszawa*) (Malinowski, *Obcy język polski* (374), on-line: obcyjezykpolski.strefa.pl/?md=archive&id=373; dostęp 20 XII 2014).

4. Inne nazwy. Naiwni etymologowie kreują też niekiedy takie sposoby tworzenia toponimów, których nie zna naukowa onomastyka. Należy do nich przestawienie sylab. Ilustracją tego rzekomego procesu nazwotwórczego może być jedna z etymologii ludowych toponimu *Łomża*, przez onomastów najczęściej wiązane z wyra-

zem *łom* ‘odłam, miejsce wyrąbane, chrust, przełam itp.’ (Rospond 1984: 205–206), a przez mieszkańców – z rzeczownikiem *załom* ‘zakole rzeki’, por.:

Istnieje też inna wersja powstania nazwy miasta. Ponieważ płynąca przez nie rzeka Narew ma bardzo dużo załomów (zakrętów), ludzie, patrząc na nią, powtarzali załomzałomzałom i w ten sposób powstała nazwa Łomza, która później przekształciła się w Łomżę (E. Kacperski, *Łomża, Polska.pl*, on-line: lomza.polska.pl/miastodzisiaj/index,Lomza,id,310078.htm; dostęp 11 XI 2012).

W ten sam sposób – a nie od nazwy osobowej *Kuśny* (NMP V: 506) – rzekomo powstał toponim *Kuśnie* (woj. łódzkie, pow. sieradzki), por.:

Legenda głosi, że nazwa wsi Kuśnie bierze swój początek od zawołań i próśb miejscowej ludności o to, aby tułające się po świecie żywych duchy, nie kusily (**nie kuś-nie kuś**). Mieszkańcy wioski, mówią, że straszy nawet i dziś (on-line: wikipedia.org/wiki/Kuśnie; dostęp 11 XI 2012).

Jak widać, mechanizmy potocznego etymologizowania dopuszczają różne sposoby powstawania nazw miejscowych, przy czym choć w świadomości językowej współczesnych użytkowników systemu toponomastycznego nie odbiegają one w ogólnych zarysach od sposobów znanych z naukowych opisów onomastycznych (nazwy prymarne, sekundarne i złożone), to w szczegółach nieco się od nich jednak różnią (między innymi popularnością pewnych typów strukturalnych, zwłaszcza zrostów, a także większą tolerancją dla różnic fonetycznych).

Literatura

- BRZOZOWSKA M., 2009, *Etymologia ludowa w „podaniach etymologicznych” a konotacja nazw własnych*, [w:] eadem, *Etymologia a konotacja słowa. Studia semantyczne*, Lublin, s. 128–144.
- CIENKOWSKI W., 1972, *Teoria etymologii ludowej*, „Rozprawy Uniwersytetu Warszawskiego” nr 58, Warszawa.
- DĄBROWSKA A., 1998, *Język polski*, Wrocław.
- GŁOGER Z., 1903, *Dolinami rzek. Opisy podróży wzdłuż Niemna, Wisły, Bugu i Biebrzy przez...*, Warszawa.
- KOSTKIEWICZOWA T., 1988, hasło: *Etymologia ludowa*, [w:] J. Sławiński (red.), *Słownik terminów literackich*, wyd. 2. poszerz. i popr., Wrocław, s. 132.
- KOTWICA W., 2007, *Ostrowiec – „Ostroślaw” czy „ostro wiedź”. Etymologiczne a realne znaczenie wyrazów*, „Wiadomości Świętokrzyskie” (on-line: ostrowiec-sw.pl/aktualnosc,9259,,4,sport,.html; dostęp 11 XI 2012).
- LINIEWICZ T., 2005, *Raport z badań projektu edukacyjnego pn. „Kaźde miejsce opowiada swoją historię – partnerstwo sektora samorządowego i pozarządowego na rzecz zrównoważonego rozwoju regionalnego”*, Białystok (on-line: grajewo2.website.pl/pdf/Badania2008.pdf; 20 XII 2014).

- LUBOŃSKI P. (red), 2012, *Beskid Niski. Przewodnik dla prawdziwego turysty*, Pruszków.
- MALEC M., 2003, *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Polski*, Warszawa.
- MICHOW E., 2008, *Legenda Kielc zamknięta w nazwie. Studium etymologiczne i kulturowe*, Kielce.
- MIODEK J., 2014, *Co ma Polak na języku? Bynajmniej*, wywiad Doroty Wodeckiej z Janem Miodkiem, „Gazeta Wyborcza” 12–13 IV 2014, s. 22–23.
- NMP: K. Rymut (red.), *Nazwy miejscowe Polski. Historia – pochodzenie – zmiany*, t. I–VII, Kraków 1996–2007.
- PISARCZYK H., 2010, *Najdawniejsze dzieje Trzebnicy (scenariusz lekcji regionalnej w klasie IV)*, „Dolnośląskie Ścieżki. Pismo metodyczne” nr 19, s. 69–71.
- ROGOWSKA-CYBULSKA E., 2012, *O wypowiedziach, które stały się nazwami miejscowości, jako jednym z rodzajów etymologii ludowej*, [w:] E. Koriakowcewa, V. Machnicka, R. Mnich, K. Wojtczuk (red.), *Verba docent. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Janinie Gardzińskiej z okazji 40-lecia pracy naukowo-dydaktycznej w UPH w Siedlcach*, t. I, Siedlce, s. 199–212.
- ROGOWSKA-CYBULSKA E., 2013, *O etymologii ludowej nazw miejscowych jako zjawisku skalarnym*, [w:] J. Migdał, A. Piotrowska-Wojaczyk (red.), *Cum reverentia, gratia, amicitia... Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Bogdanowi Walczakowi*, t. III, Poznań, s. 77–85.
- ROGOWSKA-CYBULSKA E., 2014, *Motywy łowieckie w etymologiach ludowych polskich toponimów*, [w:] I. Kęпка, L. Warda-Radys (red.), *Nasz język w przeszłości – nasza przeszłość w języku*, Pelplin, s. 113–131.
- ROSPOND S., 1957, *Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw geograficznych*, Wrocław.
- ROSPOND S., 1984, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź.
- SOCHACKA S. (red.), 2007, *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Śląska*, t. XIII, Opole.
- ZIERHOFFER K., 1957, *Nazwy miejscowe północnego Mazowsza*, Wrocław.
- ZIERHOFFEROWA Z., ZIERHOFFER K., 2012, *Etymologie ludowe, ich funkcja i struktura*, „Onomastica” LVI, s. 15–23.

On creation of place names in the light of folk etymology Summary

The paper discusses the ways in which Polish place names were created, in the light of their folk etymologies. The author uses the example of selected morphological reinterpretations of place names from various regions of Poland. By comparing folk-etymologized place names, and the words and expression that they indicate as bases for derivation, the paper shows that, in fact, folk etymology divides Polish toponyms into similar structural categories as scientific etymology: the primary, the secondary, and the compound. Very few re-etymologized place names do not fit into any of these types. In details, however, pseudoetymologies differ from the results of onomastic research with regard to the methods of creation of place names. Among other differences, the former tend to prefer certain structural types, especially compounds, and display a greater degree of tolerance for phonetic differences.